

جلوه‌های مداراد آثار سخنوران بزرگ فارسی:

فردوسی، مولوی، سعدی و حافظ

دکتر احمد کتابی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۳

سرشناسه: کتابی، احمد، ۱۳۱۹ -

عنوان و نام پدیدآور: جلوه‌های مدارا در آثار سخنواران بزرگ فارسی: فردوسی، مولوی، سعدی و حافظ/ احمد کتابی.
مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۳۹۸ ص.

شابک: 978-964-426-708-6

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه

موضوع: تساهل در ادبیات

موضوع: شعر فارسی -- تاریخ و نقد

موضوع: نثر فارسی -- تاریخ و نقد

شأنه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی کنگره: ۱۲۹۲ ۵ک۲/۵۰۹/PIR۴۰۰۹

رده بندی دیویی: ۸۵۳/۰۸۵۳

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۴۸۶۴

جلوه‌های مدارا در آثار سخنوران بزرگ فارسی:

فردوسی، مولوی، سعدی و حافظ

مؤلف: دکتر احمد کتابی

ویراستار: بهرام مسعود

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: ناصر زعفرانچی

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی‌زارع

آماده سازی: عرفان بهار دوست

اجرای جلد، حروف‌نگار و صفحه‌آرا: فرزانه صادقیان

طراح روی جلد: عین‌الله آزموده

چاپ اول: ۱۳۹۳

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: تفرید

ردیف انتشار: ۹۲-۴۴

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-708-6

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۷۰۸۶

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱۳، فاکس: ۸۸۰۴۶۳۱۷

فهرست مندرجات

۱۳		سراغاز
۱۵		پیشگفتار
۱۹		مقدمات
۱۹		الف - واژه‌شناسی
۲۰		ب - مدارا در فرهنگ‌های فارسی
۲۰		۱. مدارا در فرهنگ‌های قدیم
۲۱		۲. مدارا در فرهنگ‌های جدید
۲۲		ج - تعریف مدارا
۲۳		پانویست‌ها
۲۴		پی‌نوشت‌ها
۲۸		مأخذ

بخش یکم

جلوه‌های مدارا و سعه صدر در اندیشه‌های حکیم ابوالقاسم فردوسی

۳۳		درآمد
۳۵		گفتار یکم - انگیزه‌ها و زمینه‌های مساعد مدارا و سعه صدر
۳۵		الف - فروتنی و خاکساری
۳۵		۱. عجب (غرور ناشی از) قدرت

۳۹	۲. عجب علم
۴۰	۳. عجب هنر
۴۰	۴. عجب ثروت
۴۱	ب - انسان دوستی
۴۱	۱. نیکخواهی و نیکوکاری
۴۵	۲. غمخواری برای هموع
۴۷	۳. اجتناب از مردم آزاری
۴۸	۴. مردمی و جوانمردی
۴۹	ج - خردمندی و خردورزی
۵۰	د - دادگرایی و ستم ستیزی
۵۱	۱. دادگرایی (عدالت‌جویی)
۵۲	۲. ستم‌ستیزی
۵۹	گفتار دوم - شاخص‌های مربوط به مظاهر و نتایج مدارا و سعه صدر
۵۹	الف - خطاپوشی و بخشندگی
۵۹	۱. بخشاینده‌گی خداوند
۶۰	۲. مقرون به لطف و کرامت بودن دین یزدانی
۶۲	۳. فضیلت عیب‌پوشی و ردیلت عیب‌جویی و سخن‌چینی
۶۳	۴. گذشت و بخشایش
۶۵	ب - تحمل
۶۵	۱. بردباری و شکیبایی
۶۷	۲. ملایمت‌گرایی (خشم پرهیزی)
۶۹	۳. نرم‌گویی و ادب‌ورزی
۷۰	۴. مهرورزی و کینه پرهیزی
۷۳	۵. صلح‌گرایی و نفی جنگجویی تهاجمی (غیردفاعی)
۹۳	پانوشت‌ها
۱۰۰	پی‌نوشت‌ها
۱۰۸	مآخذ

بخش دوم

مدارا و سعه صدر در آثار مولانا جلال الدین محمد مولوی

درآمد.....	۱۱۳
گفتار یکم - انگیزه‌ها و زمینه‌های مساعد مدارا.....	۱۱۵
الف - خودشناسی و خودآگاهی.....	۱۱۵
ب - فروتنی و خاکساری.....	۱۱۷
۱. محاسن و برکات تواضع.....	۱۱۸
۲. مضرات و توالی فاسد تکبر.....	۱۱۸
ج - انسان دوستی و نیکخواهی.....	۱۲۳
۱. نیکوکاری و خدمتگزاری به خلق بهترین باقیات الصالحات است.....	۱۲۳
۲. نیکوکاری نه تنها موجب رضایت خالق که مایه آرامش و رضایت خاطر نیکی کننده هم هست.....	۱۲۳
۳. پاداش نیکی، نیکی و پاداش بدی و ستم هم، نیکی است.....	۱۲۳
۴. عدم تبعیض بین خود و دیگران.....	۱۲۳
د - وحدت وجود.....	۱۲۴
هـ - عدم تعصب.....	۱۲۵
و - استقلال فکری و اجتناب از تقلید.....	۱۲۷
ز - آزادمنشی و آزاداندیشی.....	۱۲۹
ح - نسبیت گرایی.....	۱۳۱
۱. نسبی بودن معرفت آدمی.....	۱۳۲
۲. حقیقت چه بسا نسبی و تأویل پذیر است.....	۱۳۲
۳. خیر و شر هم مقولاتی نسبی است.....	۱۳۳
۴. هر موجودی در محدوده دنیای خود محصور و بدان دلخوش است.....	۱۳۳
۵. هر فرقه و گروهی، آیین و شیوه تفکر و اندیشه خود را صواب و بحق می‌انگارد و آن دیگران را خطا و باطل.....	۱۳۴
۶. هر گروه نردبان و آسمان مخصوص خود را دارد.....	۱۳۴
۷. گناهکار، در واقع، مُسخر تقدیر و اسیر حکم حق است.....	۱۳۴

۸. موسی و فرعون هر دو مُسَخَّرِ یک مشیت‌اند چنانکه «پازهر و زهر و ظلمات و نور...» ۱۳۵
۹. کفر و ایمان ناشی از مشیتِ خداوند است. ۱۳۵
- گفتار دوم - مظاهر (ثمرات) و نتایج (آثار) مدارا و سعه صدر ۱۳۹
- الف - بخشاینده‌گی و خطاپوشی ۱۳۹
۱. بخشاینده‌گی خداوند ۱۳۹
۲. مقرون به لطف و کرم بودن شرایع الهی ۱۴۴
۳. خطاپوشی و اجتناب از عیب‌گویی ۱۵۲
- ب - تحمل و حلم (بردباری) ۱۵۷
۱. تحمل (مدارا به مفهوم اخص کلمه) ۱۵۷
۲. حلم (بردباری) ۱۵۹
- ج - نرم‌خویی و خشم‌پرهیزی ۱۶۱
۱. نیک‌خویی و خوش‌خقی از والاترین فضایل و سجایاست ۱۶۱
۲. خشم موجب بدبینی و تصوراتِ باطل نسبت به بندگان خداست ۱۶۲
۳. خشم‌ورزی منشأ دوزخ است ۱۶۲
۴. فرو نشانیدن خشم از نشانه‌های مردانگی و از ویژگی‌های پیامبری است ۱۶۲
۵. در امان ماندن از غضب الهی، موکول به فرو نشانیدن خشم خود است ۱۶۲
۶. نایره غضب تنها با نور ایمان خاموش شدنی است ۱۶۳
۷. خشم، بینش صحیح و استقامت روح را سلب می‌کند ۱۶۳
۸. خشم، قابل‌الایش (تصعید) است ۱۶۳
۹. مردان حق بر خشم خود مسلط‌اند ۱۶۳
۱۰. آتش خشم، سرانجام، دامن خشمگیر را هم می‌گیرد ۱۶۳
۱۱. خشم نه خیر مطلق است و نه شر مطلق ۱۶۳
- د - بزرگواری و از خودگذستگی ۱۶۴
۱. مُجَاب و مغلوب نشان دادن خود در ظاهر به انگیزه حفظِ حرمت و شکسته نشدن طرفِ مباحثه ۱۶۴
۲. تلفظ غلط کلمات به عمد به انگیزه ملاحظه‌ای اخلاقی ۱۶۴

۱۶۵	۳. تلاش در جهت اصلاح ذات البین و رفع منازعات و کدورت‌های مردم.....
۱۶۶	هـ- مسالمت و دوستی موجب آرامش خاطر است.....
۱۶۶	و- صلح مطلق، صلح با همه.....
۱۶۷	ز- مهرورزی و اجتناب از کینه‌توزی.....
۱۶۸	۱. معجزات مهر و محبت.....
۱۶۸	۲. شواهدی بر مهرورزی و غیر دوستی مولانا.....
۱۷۱	۳. نکوهش کینه‌توزی.....
۱۷۱	ح- ادب و ورزی.....
۱۷۳	ط- مشورت و رایزنی.....
۱۷۳	۱. فلسفه و علت وجودی مشورت.....
۱۷۴	ی- نکوهش انتقادناپذیری و عدم تسلیم در برابر حق.....
۱۷۶	ک- حمل بر برائت و صحت کردن اعمال دیگران.....
۱۷۷	ل- باید به جای ظاهر اعمال به باطن آنها نگریست.....
۱۷۸	م- خوش‌بینی نسبت به طبیعت (نهاد) آدمی.....
۱۷۸	پانویشت‌ها.....
۱۸۹	پی‌نوشت‌ها.....
۱۹۸	مأخذ.....

بخش سوم

مدارا و سعه صدر از دیدگاه شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی

۲۰۳	درآمد: «خداوند اندیشه و سخن»، سعدی شاعر دیروز، امروز و فردا.....
۲۰۶	مدارا و تساهل از دیدگاه سعدی.....
۲۰۷	گفتار یکم- انگیزه‌ها و زمینه‌های مساعدِ مدارا و تساهل.....
۲۰۷	الف- خودشناسی و خودآگاهی.....
۲۰۸	۱. انتقادپذیری، عامل عمده خودشناسی و اصلاح نفس.....
۲۱۱	۲. تملق و خطر ایجاد خودفریبی و خودبزرگ‌بینی.....
۲۱۵	ب- فروتنی و خاکساری.....

۲۱۸	ج - اجتناب از کمال طلبی و مطلق‌گرایی
۲۲۰	د - نوع دوستی
۲۲۱	۱. عدم تبعیض بین خود و دیگران
۲۲۱	۲. خدمت به خلق
۲۲۳	تأملی در دامتان‌های آموزنده و انسان‌دوستانه بوستان
۲۲۶	۳. عدالت‌گرایی و ظلم‌ستیزی
۲۲۸	هم‌مهرورزی نسبت به حیوانات
۲۳۱	گفتار دوم - مظاهر و نتایج مدارا و تساهل
۲۳۱	الف - بخشش و خطا پوشی
۲۳۱	۱. بخشاینده بودن خداوند
۲۳۴	۲. فضیلت عیب‌پوشی
۲۳۶	۳. روا داری اظهار خلاف واقع به انگیزه‌های انسانی
۲۳۶	۴. ترجیح عفو بر انتقام
۲۳۸	۵. رحمت آوردن بر خطاکاران
۲۳۸	۶. ملاحظت و شفقت در حق بدان
۲۳۹	ب - خوشخوانی
۲۴۰	ج - نیکی و جوانمردی
۲۴۱	د - مهرورزی و اجتناب از آزاده‌ی
۲۴۲	هـ - احترام به آرا و معتقدات دیگران
۲۴۴	و - اذعان به خطا و اشتباه
۲۴۵	ز - اکتفای به ظاهر و احتراز از تجسس
۲۴۷	ح - عیب‌پوشی و پرهیز از غیبت
۲۵۰	غیبت و حسد
۲۵۱	ط - توصیه به ملایمت در امر به معروف و نهی از منکر
۲۵۵	ی - تحمل
۲۵۹	ک - صلح‌طلبی و مسالمت‌جویی
۲۵۹	۱. در مزیت و رجحان صلح بر جنگ

۲۵۹	۲. ملاطفت با دشمن و پذیرش درخواست صلح و امان خواهی او
۲۶۰	۳. موارد جواز توسل به جنگ
۲۶۰	ل - پرهیز از تعصب
۲۶۱	۱. سعه صدر در مواجهه با آرای مخالف
۲۶۲	۲. اجتناب از خودرایی و اعتقاد به مشورت
۲۶۴	۳. احتراز از پیش داوری
۲۶۵	م - نسبیّت گرایی
۲۶۶	ن - اجتناب از تقلید کورکورانه
۲۶۷	حاصل سخن و جمع بندی
۲۶۸	پانویشت ها
۲۷۹	پی نوشت ها
۳۱۰	مآخذ

بخش چهارم

مدارا و سعه صدر در اشعار خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی

۳۱۵	درآمد: خواجه شمس الدین محمد حافظ: آخرین سراینده بزرگ ایران
۳۱۷	مدارا از دیدگاه حافظ
۳۱۹	گفتار یکم - انگیزه ها و زمینه های مساعد (برای) مدارا و تساهل
۳۱۹	الف - تواضع و خاکساری
۳۲۰	۱. عواقب غرور و مزایای تواضع
۳۲۱	۲. سرنوشت سلاطین و حکمرایان مقتدر و مطلق العنان گذشته
۳۲۲	۳. عجب علم، عجب زهد و عجب خانقاهی
۳۲۳	۴. از وسائل و طرق شکست غرور
۳۲۴	ب - انسان دوستی
۳۲۴	۱. غمخواری برای هم نوع
۳۲۵	۲. نیکخواهی و نیکوکاری
۳۲۶	۳. نیکویی در برابر جفاکاری

۳۲۶	۴. گره‌گشایی
۳۲۷	۵. عدالت‌گرایی و ظلم‌ستیزی
۳۲۷	۶. اجتناب از مردم‌آزاری
۳۲۸	۷. دوستی و مهرورزی
۳۲۹	ج - وحدت وجود
۳۳۱	د - جبرگرایی
۳۳۷	گفتار دوم - شاخص‌های مربوط به مظاهر و نتایج مدارا
۳۳۷	الف - خطا پوشی و بخشندگی
۳۳۷	۱. بخشاینده‌گی خداوند
۳۴۰	۲. مقرون به لطف و کرامت بودن شریعت الهی
۳۴۱	۳. فضیلت عیب‌پوشی و مذمت عیب‌جویی
۳۴۴	ب - تحمل
۳۴۴	۱. بردباری در برابر ناروایی
۳۴۶	۲. احترام به آراء و معتقدات دیگران
۳۴۷	۳. احتراز از ستیزه‌جویی و محاذله
۳۴۹	۴. انتقادپذیری
۳۵۱	ج - نسیت‌گرایی
۳۵۲	د - خوش‌بینی و حسن ظن
۳۵۴	پانویشت‌ها
۳۵۷	پی‌نوشت‌ها
۳۶۷	ماخذ
۳۷۱	نمایه